

FREMSKRIDT OG SOCIAL RETFÆRDIGHED

Betragtninger om den demokratiske socialismes mål og midler.¹⁾

AF JØRGEN PALDAM

I »Det tabte land« maler Johs. V. Jensen et billede af den utryghed eller rettere rædsel, vore tidligste forfædre måtte gennemleve, hver gang natten faldt på, og urmørket rugede over jorden:

»I klumpen, hvor alle sidder med alle om halsen og fast tillukkede øjne, selvom man ikke sover, gennemgår man en lang døds kamp, men bliver ved at leve og pines. Og skrækken er ikke uden årsag, et jammerhyl yderst i kredsen forkynder, når leoparden eller ulven er der og henter sin told. Nogen skal jo være yderst, enten de mindste eller de, der var for sene til at bore sig ind i klumpen, de bliver skrælet af i nattens løb, et eller flere lag, som det kan gå.«

Siden har Edison konstrueret glødelampen, og leoparden og ulven er sat i bur. Vi har givet afkald på naturtilstandens »frihed« og har underkastet os tekniken og det organiserede samfund. Ulykkeligvis er utrygheden flyttet med.

Det er ikke uden grund, at C. R. Attlee i en bog fra mellemkrigsårene²⁾ fastslår: »Der er enkelte besiddende, som har opnået tryghed mod fattigdommens trusel, men de er få. Det overvældende flertal i ethvert kapitalistisk samfund lever i stadig frygt for at miste deres eksistensmuligheder på grund af kræfter, der ligger helt uden for deres egen kontrol«. Attlee kunne med samme ret have peget på frygten for krig og for angreb på den politiske frihed; men en uddybning er ikke nødvendig. Det er alt for åbenbart, at vor tids centrale opgave er at finde midler til at beherske tekniken og samfundsudviklingen.

Socialistisk samfundssyn.

Det kan ikke undre, at arbejderne er den befolkningsgruppe, der har interesseret sig mest for, hvordan vi kan overvinde modsætningen mellem de tekniske muligheder og den samfundsmæssige ramme, De, der har

¹⁾ Lignende betragtninger har været fremsat i foredrag i en kreds af socialdemokratiske tillidsmænd (20/2), på Venstres Ungdoms landskursus (25/2) og i Socialøkonomisk Samfund (26/3). Adskillige diskussionsindlæg ved disse møder har været til god nytte ved denne tilrettelæggelse af stoffet; dette gælder især en række synspunkter fremsat af folketingsmand Kaj Bundvad.

²⁾ »The Labour Party in Perspective«, Victor Gollancz, London 1937.

FREMSKRIDT OG SOCIAL RETFÆRDIGHED

Betragtninger om den demokratiske socialismes mål og midler.¹⁾

AF JØRGEN PALDAM

I »Det tabte land« maler Johs. V. Jensen et billede af den utryghed eller rettere rædsel, vore tidligste forfædre måtte gennemleve, hver gang natten faldt på, og urmørket rugede over jorden:

»I klumpen, hvor alle sidder med alle om halsen og fast tillukkede øjne, selvom man ikke sover, gennemgår man en lang døds kamp, men bliver ved at leve og pines. Og skrækken er ikke uden årsag, et jammerhyl yderst i kredsen forkynder, når leoparden eller ulven er der og henter sin told. Nogen skal jo være yderst, enten de mindste eller de, der var for sene til at bore sig ind i klumpen, de bliver skrælet af i nattens løb, et eller flere lag, som det kan gå.«

Siden har Edison konstrueret glødelampen, og leoparden og ulven er sat i bur. Vi har givet afkald på naturtilstandens »frihed« og har underkastet os tekniken og det organiserede samfund. Ulykkeligvis er utrygheden flyttet med.

Det er ikke uden grund, at C. R. Attlee i en bog fra mellemkrigsårene²⁾ fastslår: »Der er enkelte besiddende, som har opnået tryghed mod fattigdommens trusel, men de er få. Det overvældende flertal i ethvert kapitalistisk samfund lever i stadig frygt for at miste deres eksistensmuligheder på grund af kræfter, der ligger helt uden for deres egen kontrol«. Attlee kunne med samme ret have peget på frygten for krig og for angreb på den politiske frihed; men en uddybning er ikke nødvendig. Det er alt for åbenbart, at vor tids centrale opgave er at finde midler til at beherske tekniken og samfundsudviklingen.

Socialistisk samfundssyn.

Det kan ikke undre, at arbejderne er den befolkningsgruppe, der har interesseret sig mest for, hvordan vi kan overvinde modsætningen mellem de tekniske muligheder og den samfundsmæssige ramme, De, der har

¹⁾ Lignende betragtninger har været fremsat i foredrag i en kreds af socialdemokratiske tillidsmænd (20/2), på Venstres Ungdoms landskursus (25/2) og i Socialøkonomisk Samfund (26/3). Adskillige diskussionsindlæg ved disse møder har været til god nytte ved denne tilrettelæggelse af stoffet; dette gælder især en række synspunkter fremsat af folketingsmand Kaj Bundvad.

²⁾ »The Labour Party in Perspective«, Victor Gollancz, London 1937.

skoen på, er mest ivrige for, at den passer, og findes der overhovedet en løsning på det dilemma, vi står overfor, er det sandsynligt, at denne løsning må findes inden for arbejderbevægelsen.

Socialismens mål er at give individet større frihed til at udfolde sine evner og egenskaber. Dette kræver både politisk frihed og økonomisk tryghed. Så længe det store flertal lever i usikkerhed og under et stadigt socialt pres, er muligheden for personlig udfoldelse stærkt begrænset. Idealerne bliver alt for let nedskrevet til den kontante værdi, de har i kampen for tilværelsen.

Attlee udtrykker dette synspunkt således¹⁾:

»En af de vigtigste opgaver for dem, der stræber efter at opbygge et nyt samfund, er at udvide den almindelige mands og kvindes horisont. Under de nuværende forhold er udsynet ofte sørgelig snævert. Vi må erkende, at selv mange af dem, der støtter arbejderpartiet, ikke ser meget længere end til det næste skridt på den sociale rangstige«.

Harold J. Laski uddyber yderligere tankegangen²⁾:

»I et kapitalistisk samfund er de fleste mennesker bundne ved utryghed, fattigdom og underkastelse. Dette betyder, at frihedens dør er stængt for dem, der ikke kan indtræde i de besiddendes klasse, og at personlighedshemning bliver den normale tilstand for de fleste mennesker. I sidste ende har det store flertal kun valget mellem underkastelse og trods. Hvadenten man vælger det ene eller det andet, medfører dette ikke en harmonisk personlighedsudvikling.«

Det skal villigt indrømmes, at det er forholdsvis vagt at kræve mulighed for udfoldelse af personligheden. Det socialistiske samfundssyn går også videre. I de kommentarer, det danske socialdemokrati knyttede til parti-programmet af 1888³⁾, hedder det således, »at statens mål er at tilvejebringe højst mulig tilfredshed og velvære for alle samfundsmedlemmer, og at dette mål *kun* lader sig virkeliggøre ved en planmæssig ordning af samfundets produktion og en retfærdig fordeling af arbejdets udbytte.«

De krav, der her fremsættes om social retfærdighed og planmæssig produktion, er fortsat centrale for den socialistiske politik. Deres opfyldelse er forudsætningen for, at personligheden kan sikres det nødvendige spillerum. Lader man ulven tage den yderste eller fanden tage den sidste, forkrøbles personligheden og dermed også de egenskaber, som i det lange løb betinger fremskridtet.

Som et eksempel fra den sidste tid på demokratisk socialistisk målsæt-

1) Den forannævnte bog.

2) »Vår tids revolution«, svensk oversættelse »Tidens Förlag«, Stockholm 1945.

3) Det socialistiske Program. En Fremstilling af Socialdemokratiets Principper, København 1888.

ning kan henvises til bogen »Planlægning for Velfærd«¹⁾. Her er målsætningen sammenfattet i følgende 4 punkter:

- 1) Frembringelse af flest mulige goder,
- 2) En jævnere indtægtsfordeling,
- 3) Ens start for alle,
- 4) Industrielt demokrati.

Som det vil ses, er der ved denne målsætning lagt vægt på at understrege de ideer, som ønskes realiseret. Det er virkeliggørelse af disse ideer, der må være afgørende for det praktiske arbejde — ikke at komme til at anvende bestemte midler. Som en konsekvens af denne tankegang er nationalisering heller ikke medtaget i målsætningen. Det må afhænge af en nærmere prøvelse i hvert enkelt tilfælde, om nationalisering eller andre midler er at foretrække. Kan man f. eks. gennem beskatning, sociale velfærdsforanstaltninger m. v. sikre en væsentlig jævnere — eller rettere retfærdigere²⁾ — indtægtsfordeling, end vi har i øjeblikket, er der af hensyn til dette mål i alt fald foreløbig ingen grund til at nationalisere.

Det skal understreges, at selvom man når til, at nationalisering ikke er påkrævet, bortset fra visse områder, er der hermed intet sagt om, at ejendomsretten iøvrigt skal opretholdes i den form, vi kender i dag. Dette problem vil blive taget op i det følgende.

Klassisk og ny liberalisme.

Den socialistiske ideverden har dybe rødder i vesteuropæisk kultur. Adskillige af de afgørende tanker i den demokratiske socialisme kan således føres tilbage til den klassiske engelske liberalisme.

Det centrale i den tidlige liberalisme var anerkendelse af individet og dets rettigheder. Middelalderens autoritetstro skulle nedbrydes, og menneskelig »lykke« og »tilfredshed« blev de etiske mål. Det kan ikke undre, at en sådan omstilling af hele tankegangen måtte tage tid.

John Locke sammenfattede i slutningen af det 17. århundrede en række af den tidlige liberalismes synspunkter. Disse synspunkter blev små hundrede år senere nedfældet i den amerikanske uafhængighedserklæring:

»Vi regner disse sandheder for selvindlysende: at alle mennesker er skabt lige; at deres skaber har givet dem visse umistelige rettigheder; at blandt disse er liv, frihed og stræben efter lykke. Regeringer er oprettet for at sikre disse rettigheder og hidleder deres sande myndighed fra de styredes samtykke. Når som helst nogen styreform virker ødelæggende på disse formål, har folket ret til at ændre eller afskaffe den og at indrette

¹⁾ Jørgen Paldam, »Planlægning for Velfærd«, »Fremad«, København 1952, jvfr. »Fremtidens Danmark«, »Fremad«, København 1945, specielt målsætningen: Fuld beskæftigelse, social tryghed og effektivitet og demokrati i erhvervslivet.

²⁾ jvfr. Poul Windings anmeldelse i Handelsvidenskabeligt Tidsskrift, 16. årgang, hæfte 93—94.

et nyt styre og grundlægge det på sådanne principper og ordne dets myndighed, således at det vil kunne bringe sikkerhed og lykke.«

Omtrent samtidig med, at Thomas Jefferson udarbejdede uafhængighedserklæringen, brød Jeremy Bentham med den naturretlige basis for den klassiske liberalisme. Bentham fastslog, at »den størst mulige lykke for det størst mulige antal« var et grundsynspunkt, som måtte stå for sit eget værd, og at dette grundsynspunkt skulle opfattes bogstaveligt. Bentham udtrykker dette sidste således¹⁾:

»Det er ikke nødvendigt at konsultere Platon eller Aristoteles. Smerte og lykke er netop det, som enhver opfatter ved ordene — bonden og fyrsten, den jævne mand såvel som filosoffen.«

Bentham dyrkede fornuften. Ingen institution kunne anerkendes, fordi den nu engang var der. Dens berettigelse måtte kunne begrundes ud fra »lykkeprincippet«, og bestod den ikke prøven, måtte den opgives og nye veje findes. Det er ikke mærkeligt, at Bentham på de områder, hvor han førte dette synspunkt igennem, måtte komme i konflikt med det samfund, han levede i. For det bestående er det altid farligt, når individet bliver anbragt i centrum af verden og får ret til at tvivle og kritisere.

Forskellen mellem de gamle og vor tids liberale er iøjnefaldende. De gamle liberale kæmpede mod forældede traditioner og medvirkede derved til at skabe et nyt samfund. Mange ny-liberalister gør derimod de midler, der blev benyttet i denne kamp, til den højeste visdom og mener samtidig at kunne tilpasse sig nutiden ved at acceptere visse af arbejderbevægelsens sociale krav.

Stillingen til staten er i så henseende karakteristisk. De gamle liberalister ville »sikre størst mulig lykke for flest mulige«, og her var datidens statsmagt en hindring, der måtte overvindes. I dag er situationen en anden. Staten har vist sig at kunne bruges til at opnå meget af det, de gamle liberale stræbte efter²⁾. Alligevel argumenterer mange af det 20. århundredes liberale, som om staten fortsat repræsenterede gældsfængsler, pryglestraf og brutal fattiglovgivning.

De klassiske liberalisters største svaghed var troen på, at mennesket ville kunne udfolde sig frit, hvis alle politiske skranker blev revet ned. De byggede på harmoni mellem den enkeltes og samfundets interesser og erkendte ikke, at økonomisk ligestilling også måtte blive en konsekvens af deres syn på mennesket. Det er imidlertid interessant at konstatere, at Locke's syn på ejendomsretten var mindre forstokket end mange af hans efterfølgeres, f. eks. Bentham.

¹⁾ Jeremy Bentham: »The Theory of Legislation«, genoptrykt i »The International Library of Psychology«, London 1950.

²⁾ Jvfr. J. O. Krag: »Staten og den demokratiske socialisme« i »Idé og arbejde«, »Fremad«, København 1953.

For Locke¹⁾ var ejendomsretten begrundet i, at enhver skulle have ret til at besidde det, hvori hans arbejde var nedlagt. Locke påviser omhyggeligt, at adgangen til at besidde sit arbejdes produkter ikke kan medføre skæbnesvanger ulighed, idet det trods alt er begrænset, hvor stor del af fællesgoderne, der på denne måde kan bringes ind under privat ejendomsret. For at få disse tankebaner til at passe til det samfund, Locke faktisk levede i, måtte han imidlertid i slutningen af sin behandling af ejendomsretten foretage et kunstspring. På nogle få linier slås fast, at da guld og sølv ikke har større værdi i sig selv, må den særlige værdi, man »i nyere tid« har tillagt disse metaller, være et udtryk for, at befolkningen er enedes om at akceptere en ulige fordeling!

Bentham forsøgte i overensstemmelse med hele sin indstilling at opstille et rationelt forsvar for ejendomsretten. Uanset den grove udbytning, industrialismens gennembrud medførte²⁾, fandt Bentham det af afgørende betydning for »lykken« i samfundet, at enhver havde sikkerhed for at kunne beholde, hvad han engang havde erhvervet. Dette var også nødvendigt for at få folk til at gøre en indsats. Disse synspunkter førte Bentham så langt, at han i »The Theory of Legislation« har en større udredning af, hvorledes slaveriet kan afskaffes uden at gå de besiddendes interesser for nær. Efter mange betænkeligheder når Bentham frem til, at staten kan forsvare at kræve $\frac{1}{10}$ af slaverne frigivet, hver gang ejendommen skifter ejer.

Det er forståeligt, at Benthams nærmeste arvtager, John Stuart Mill, netop med hensyn til ejendomsrets-begrebet afgørende bryder med sin læremester. Stuart Mill fortæller i sin selvbiografi³⁾, at han oprindeligt betragtede den private ejendomsret og arveretten som lovgivningens »sidste ord«, men at han efterhånden nåede frem til, at fremtidens største sociale problem var, hvorledes »den størst mulige individuelle handlefrihed kunne forenes med en fælles ejendomsret over jordens råstoffer og alles lige deltagelse i det forenede arbejdes goder.«

De synspunkter, Stuart Mill arbejdede sig frem til, er ikke videreudviklet af vor tids liberale. Også på dette område har ny-liberalisterne tilsyneladende »glemt«, at vor vigtigste arv fra den klassiske liberalisme er værdsættelsen af mennesket og interessen for at finde nye veje. Udbygningen af disse grundelementer i den liberalistiske tradition er overladt til den demokratiske socialisme.

1) John Locke: »The Second Treatise of Civil Government«, genoptrykt; Basil Blackwell, Oxford 1946.

2) jvfr. f. eks. Friedrich Engels: »Die Lage der arbeitenden Klasse in England«; udkom første gang i 1845.

3) John Stuart Mills levned, fortalt af ham selv, dansk oversættelse, Høst og Søns Forlag, København 1874.

Marxismen.

Medens det kan diskuteres, om den klassiske liberalisme er den demokratiske socialismes mor, kan der vanskeligt rejses tvivl om faderværdigheden. Ganske vist foreligger der helt tilbage fra det gamle romerrige beretninger om, hvordan undertrykte befolkningsgrupper kæmpede for et samfund uden klasseforskel og udbytning, og i mere eller mindre direkte tilknytning til disse bevægelser findes en ret omfattende litteratur, som kritiserer det bestående og skildrer fremtidssamfundet. Det er dog så givet Karl Marx, som klarest og mest konsekvent har afdækket samfundets klassekarakter og vist, hvordan videnskabelige og tekniske fremskridt ikke kan sikre os tryghed, så længe klasse modsætningerne er dominerende.

Det er interessant, at Marx' synspunkter — omend i afdæmpet form — har vundet indpas selv hos en så lidet radikal historiefilosof som Arnold J. Toynbee. I »Historien i nyt lys«¹⁾ hedder det, at vort samfund i dag står »overfor den opgave at tilpasse den gamle institution, privatejendommen, i et harmonisk forhold til den nye kraft, industrialismen. Den fredelige tilpasningsmetode går ud på at modvirke den forkerte fordeling af privatejendommen, som industrialismen uundgåeligt medfører, ved at arrangere en bevidst, rationel og retfærdig kontrol og nyfordeling af privatejendommen ved statens hjælp. Staten kan ved at beherske nøgleindustrierne tøjle den alt for store magt over andre menneskers liv, som privat ejendomsret skænker sådanne industrier, og den kan mildne de dårlige virkninger af fattigdom ved at sørge for samfundshjælp, finansieret ved høj beskatning af rigdom. Denne metode har desuden den sociale fordel, at den har tendens til at omdanne staten fra en krigsmaskine — hvad der har været den mest iøjnefaldende funktion i fortiden — til et hjælpemiddel til social sundhed.«

Marx interesserede sig ikke blot for at kritisere og analysere det nuværende samfund. Teorierne skulle omsættes i praksis, og midlet var lønarbejderne. I Det kommunistiske Manifest²⁾ sammenfatter Marx sine synspunkter i følgende stærke sætninger:

»Den væsentligste betingelse for, at bourgeoisklassen kan eksistere og herske, er, at der ophobes rigdomme i privates hænder, at der dannes kapital, og at den forøges. Betingelsen herfor er igen lønarbejdet. Lønarbejdet hviler udelukkende på arbejderens indbyrdes konkurrence, men ved fremskridtet i industrien, som bourgeoisiet viljeløst og modstandsløst fører frem, sker der det, at den isolering, arbejderne er kommet i ved deres indbyrdes konkurrence, afløses af deres revolutionære sammenlutning i foreninger. Ved udviklingen af storindustrien tages altså selve

¹⁾ Dansk oversættelse Gyldendal, København 1948.

²⁾ Udkom første gang 1848.

det grundlag bort under bourgeoisiet, på hvilket det producerer og tilegner sig produkterne. Det graver en grav for sig selv. Bourgeoisiets undergang og proletariats sejr er lige uundgåelige.»

Den politiske konklusion af disse betragtninger blev den kendte sætning, at arbejderklassens befrielse må være arbejdernes egen opgave. Det er denne praktisk-politiske anvisning, som først og fremmest adskiller Marx fra de tidligere utopiske socialister.

Marxismen betød ikke blot ny landvinding. Dens karakter af systemværk blev en dødvægt, som især viste sig farlig på kontinentet. Det er f. eks. en meget tvivlsom fordel at anse sig i overensstemmelse med »den historiske udviklings lov« og gå ud fra, at »frigørelsen af produktionsmidlerne fra deres hidtidige kapitalkarakter« vil løse alle problemer. I alt fald mistes let interessen for en håndgribelig langtidspolitik, når de endelige mål ligger for fjernt fra dagens strid. Resultatet bliver, at tankerne alene kredser om »dagen og vejen«, samtidig med, at der synges om tusindårsriget.

De betragtninger, der her er fremsat om den socialistiske ideologi, forklarer i sig selv ikke meget om, hvorfor socialismen har kunnet fænge i brede befolkningslag. Det skal derfor understreges, at et skrift som Det kommunistiske Manifest ikke blot taler til økonomiske særinteresser og til fornuften. Der appelleres også til de samme følelser, som jøde- og kristendommen udløste hos romerrigets undertrykte. Bertrand Russel uddyber denne sidste tanke ved at drage sammenligninger mellem »arbejderne« og »det udvalgte folk«, mellem »det socialistiske samfund« og »tusindårsriget« og mellem »den marxistiske dialektik« og »Jahve«¹⁾.

I Skandinavien har det religiøse islæt i socialismen dog næppe spillet den store rolle. Derimod har de praktiske fordele, der er opnået ved solidarisk indsats, vejet tungt. Fagbevægelsen og senere den politiske arbejderbevægelse har sikret adskillige »5-ører«, og dette har yderligere sluttet rækkerne.

Mere om målsætningen.

En politisk opposition vil særlig fremhæve mål, der tilsidesættes af samfundet iøvrigt. Det er derfor naturligt, at socialdemokratiet voksede sig stærkt under parolen »social retfærdighed«. Bevægelsen kunne koncentrere sig om dette krav med så meget større sindsro, som det kapitalistiske samfund op til første verdenskrig udfoldede al den dynamik og progressivitet, som kunne forlanges. I løbet af det 19. århundrede sprang folketallet i Europa således op fra knap 200 millioner til godt 400 millioner.

¹⁾ Afsnittet om St. Augustine i »History of Western Philosophy«, Georg Allen and Unwin, London 1946.

I det 20. århundrede har billedet tegnet sig anderledes. Vel er der sket fremskridt, men vanskelighederne har været overvejende. Dynamik og progressivitet er flyttet til USA, selvom de gamle industriområder i Ny England nu også synes at lide af nogle af de samme svagheder som Europa. Samtidig er Sovjetunionen i fuld gang med at gennemløbe den udvikling, Vesteuropa høstede fordel af for en menneskealder siden.

De teknisk-økonomiske vanskeligheder har været ledsaget af en svigtende selvtillid på det ideologiske plan. Kulturpessimisme er udbredt, og det er kamp *mod* socialisering, der samler størstedelen af »de besiddende«.

Under disse omstændigheder har arbejderbevægelsen fået en større opgave end i det 19. århundrede. For den vestlige kultur er det af afgørende betydning, at der er kræfter, der kan genskabe dynamik og progressivitet i samfundet. Det, at samfundet er i bevægelse, at noget sker, er vel overhovedet en betingelse for, at kultur kan udfolde sig.

I den situation, vi befinder os i, må ønsket om fremskridt indgå som en vigtig bestanddel i kravet om social retfærdighed. I vor tid er social retfærdighed ikke blot et fordelingsproblem. Attlee har i 1937¹⁾ formuleret dette synspunkt således:

»Et af de påfaldende træk i vore dages samfund er, at der eksisterer lav levestandard, uden at dette skyldes manglende muligheder i samfundet for at producere mere. Den lave levestandard er ikke engang nødvendiggjort af de velhavendes ønske om luksus. Den lave levestandard er ganske simpelt forårsaget af manglende udnyttelse af de ressourcer, der er til rådighed.«

For at sikre fremskridt må spild og tomgang i samfundsproduktionen hindres. Det er urimeligt og strider mod den sociale retfærdighed, at der bliver færre goder til rådighed, fordi arbejdskraft og maskiner står ledige. Høj beskæftigelse er imidlertid ikke nok. Det er af afgørende betydning, at arbejdskraft og maskiner anvendes til fremstilling af varer af virkelig betydning for befolkningen, og at de evner, mennesket er i besiddelse af, sættes ind for at sikre en effektiv produktion.

I den økonomisk-politiske debat i efterkrigsårene har talsmænd for industrien ofte påstået, at der er en modsætning mellem hensynet til beskæftigelsen og hensynet til produktionseffektiviteten. Disse påstande er aldrig blevet dokumenteret. Tværtimod tyder det foreliggende materiale på, at en sådan modsætning overhovedet ikke eksisterer. Som et eksempel blandt mange skal citeres en udtalelse fra den sidste rapport, der er udsendt af de Forenede Nationers Økonomiske Kommission for Europa²⁾. Det hedder her:

1) Den foran anførte bog.

2) »Economic Survey of Europe Since the War«, Geneve 1953.

»Oversigten tyder på, at produktionen pr. mand pr. time er steget mest i lande som England og Sverige, hvor der har været størst knaphed på arbejdskraft, og hvor der derfor har været den stærkeste opfordring til at investere i arbejdsbesparende maskineri og til at tilrettelægge produktionen med henblik på at spare arbejdskraft. I Sverige synes stigningen i produktionen pr. mand pr. time helt at skyldes stigende produktions-effektivitet, idet kapacitetsudnyttelsen allerede var stor i 1938. Derimod skyldes stigningen i England i alt fald delvis, at kapaciteten i 1951 er bedre udnyttet end i 1938. I lande, der har haft større arbejdsreserver, har industriens ekspansion i det store og hele mere taget form af yderligere anvendelse af arbejdskraft indenfor industrien, og det synes, som om bedre anvendelse af arbejdskraften, enten i form af bedre organisation, mere intensivt arbejde eller nye investeringer, har været af meget ringe betydning.«

Fremhævelsen af de produktionsfremmende elementer i kravet om social retfærdighed gør ikke dette krav oprindelige bestanddele mindre værdifulde. Den kendsgerning, at den værste sociale ulighed er overvundet, må ikke svække interessen for yderligere sociale fremstød. Men hvad er de oprindelige bestanddele i kravet om social retfærdighed?

Social retfærdighed er ikke ensbetydende med absolut lighed. Snarere ønskes overensstemmelse mellem indsats og aflønning. Aneurin Bevan har utvivlsomt ret, når han skriver¹⁾, at han aldrig har fundet arbejdere, der var modstandere af ulige aflønning, hvis denne vel at mærke utvetydigt skyldtes større personlige anstrengelser eller bedre kvalifikationer. Det er ikke uligheden i sig selv, der føles uretfærdig, men derimod at lidet »produktive« handlinger ofte giver stor fortjeneste, eller at hårdt arbejde hyppigt er slet lønnet. Bevan udtrykker dette således:

»Modstanden mod ulighed kommer, når det er klart, at denne skyldes et »samfundsmæssigt uheld«, f. eks. arv, eller et arbejde, der ikke er af større værdi for samfundet. Den blotte besiddelse af ejendomsret har ingen samfundsmæssig betydning, og det er iøvrigt heller ikke muligt at samle store værdier alene ved personlig indsats og dygtighed. De store formuer skyldes udbytning af andre, d. v. s. en ret til røveri, som det moderne samfund har overtaget fra barbariet, hvor tyveri og plyndring var godkendte midler til ophobning af rigdomme. Retfærdigvis skal dog erkendes, at i det tidlige kapitalistiske samfund, hvor det personlige element spillede en væsentlig rolle, havde opsamling af kapital en vis rimelighed. Dette gælder imidlertid ikke mere undtagen for mindre virksomheder.«

Kravet om social retfærdighed indeholder endvidere, »at enhver arbejds-

¹⁾ Aneurin Bevan: »In Place of Fear«, W. Heinemann, London 1952.

duelig borger har mulighed for arbejde på vilkår, der betrygger hans tilværelse«, ligesom den, der ikke selv kan ernære sig og sine, må hjælpes af det offentlige¹⁾. Disse bestanddele i det sociale retfærdighedskrav behøver i denne forbindelse næppe nærmere kommentarer, bortset fra en understregning af, at når retten til arbejde nævnes særskilt som et mål, betyder dette, at skulle der mod forventning opstå en modsætning mellem effektivitet og beskæftigelse, kan beskæftigelseshensynet i den anledning ikke til-sidesættes.

Endelig skal nævnes, at der i kravet om social retfærdighed ligger et rent menneskeligt element: Arbejdernes trivsel også under arbejdet må være et selvstændigt mål. Så længe det store flertal skal tilbringe en trediedel af døgnet på arbejdspladsen, er det af afgørende betydning, at arbejdstiden ikke føles som en tung byrde. Af det følgende vil fremgå, at denne målsætning kan få ret vidtgående konsekvenser.

De forskellige elementer i kravet om social retfærdighed peger alle hen imod et ønske om samhørighed og fællesskab i samfundet. Individualitet er ikke ensbetydende med »alles kamp mod alle«; tværtimod må vi respektere hinandens forskelligartethed og tilpasse os selv herefter. Det er dette, der bl. a. er udtrykt i den kendte treklang: Frihed, lighed og broderskab.

Det er ikke mærkeligt, at solidaritet har spillet en væsentlig rolle for arbejdernes livssyn. Arbejdernes mest direkte interesse har fordret samarbejde. Det er gennem stærke organisationer, at lønnen er blevet hævet og arbejdstiden reduceret. Spørgsmålet er, hvor langt denne solidaritet kan bære som grundsten i samfundsbygningen.

Ernst Wigforss er i sin fornylig udgivne bog²⁾ inde på dette problem. Wigforss nævner, hvordan tidligere tiders »reformvenner« blev afvist med en henvisning til, at deres idéer stred mod »menneskets virkelige natur«, og fremhæver derefter, at vor tids psykologiske og sociologiske forskning synes at dokumentere, at »reformvennerne« slet ikke havde været så »naive« endda. Forskningen har faktisk ikke kunnet påvise noget i »menneskets natur«, der strider mod former for økonomisk virksomhed, hvor stimulansen i højere grad end nu har sin rod i ønsker om samarbejde og fællesskab.

Det er i denne forbindelse interessant at se, at moderne pædagogik synes at arbejde med en kombination af individuel undervisning og gruppearbejde. Undervisningen skal på den ene side være selvinstruerende og

1) Jfr. det nye grundlovsforslag §75.

2) Ernst Wigforss: »Socialism i vår tid«, Tidens Förlag, Stockholm 1952.

selvkontrollerende og på den anden side appellere til fællesskab og samarbejde¹).

Alt dette udelukker dog ikke, at solidaritetsbegrebet er væsentlig forskellig fra de begreber, der er omtalt foran. Solidaritet kan være et værdifuldt middel; men det afgørende er og bliver, hvem der er solidarisk om hvad. I det følgende vil vi iøvrigt komme nærmere ind på en afvejning af solidaritetsbegrebet og konkurrenceelementet. Først skal der dog fremsættes nogle betragtninger om den politiske baggrund.

Hvordan realiseres målene?

Der kan ikke føres politik i et lufttomt rum. Enhver politik må bygge på folk, som de nu engang er. Dette synspunkt kom også frem i den erklæring, der blev vedtaget af Socialistisk Internationale i Frankfurt a/M. den 2. juli 1951:

»Socialismen er en international bevægelse, der ikke forudsætter en strengt ensartet opfattelse. Hvadenten socialister bygger deres overbevisning på marxistiske eller andre metoder til samfundets analyse, hvadenten de inspireres af religiøse eller humanitære principper, stræber de alle henimod det samme mål — et system af social retfærdighed, bedre levestandard, frihed og verdensfred.«²)

Den grænse, den almindelige indstilling i samfundet trækker for praktisk politik, ligger ikke fast. Som oftest er der under demokratiske styreformers et vist spillerum, og det er politikernes opgave at udnytte dette spillerum. Det gælder om at gribe chancen, når en væsentlig del af befolkningens interesser af en eller anden grund på et eller andet tidspunkt løber sammen.

Den kendsgerning, at politikeren må arbejde inden for en ret snæver margin, betyder ikke, at der kun kan drives politik på ganske kort sigt. Et kompromis, der løser en øjeblikkelig vanskelighed, *kan* samtidig blive et led i en mere langsigtet politik, vel at mærke hvis det pågældende parti er klar over, hvad det egentlig tilstræber inden for en overskuelig fremtid. Ligger partiets fremtidssyner derimod så langt ude i horisonten, at de er uden forbindelse med dagens virkelighed, er de vanskeligt anvendelige uden ved mere festlige lejligheder.

På hvilke områder kan vi nu vente, at hovedparten af befolkningens fælles interesser vil udkrystallisere sig i tiden fremover? På forhånd skulle man ikke mene, at dette spørgsmål kunne besvares, men det er interessant at se, at både de klassiske liberalister og Marx på dette område var ret optimistiske i den forstand, at de begge regnede med, at udviklingen ville gå i den retning, de ønskede.

¹) Jfr. f. eks. Inger Moe: Barnets skole, »Verdens Gang« 1949, nr. 3.

²) Programerklæringen er udkommet som pjece på forlaget »Fremad«.

De klassiske liberalister byggede på, at menneskene tænkte rationelt, og at de efterhånden ville blive overbevist om, at det var i hele samfundets fælles interesse, hvis hver enkelt handlede i overensstemmelse med »lykkeprincippet«. Marx var mere realistisk, for så vidt han gik ud fra de faktisk eksisterende klasseforskelle.

Marx's realisme gik dog ikke videre, end at han regnede sikkert med, at lønmodtagerne ville handle i overensstemmelse med deres »sande interesser« og dermed bringe det kapitalistiske samfund til fald.

På baggrund af de senere årtiers erfaringer kan man med god grund spørge, hvor berettiget denne optimisme egentlig har været. Handler folk så rationelt, som både de klassiske liberalister og Marx forudsatte, eller er der ikke god grund til at anlægge et mere pessimistisk syn på historien? Før vi går nærmere ind på dette problem skal omtales en anden form for optimistisk historiesyn. Det er Bevan's tankegang. Bevan skriver¹⁾:

»Det eneste politiske system, der er foreneligt med kravene i det moderne industrielle samfund, er demokratiet. Det er ikke muligt at uddanne arbejdere til at udføre de 1001 forskellige operationer, der er nødvendige i en moderne industri, og stadig vente, at de skal tolerere politisk underordnethed. Når man træner arbejderne til at lave arbejdstegninger til moderne maskiner, til at forstå disse arbejdstegninger og til at få maskinerne til at fungere, så graver man samtidig en grav for det politiske diktatur.«

Man kan kun håbe, at Bevan her har ret, men trods begivenhederne i Sovjetunionen i forårsmånederne 1953 virker synspunktet nu ikke helt overbevisende.

Selvom man imidlertid skulle nå frem til et mere pessimistisk syn på historiens gang, hvilke konsekvenser vil det så have? Formentlig ingen. Hvadenten man ser fremtiden i møde med forventning, eller med visse bange anelser, er der ingen anden vej end at føre den politik, som man nu engang anser for rigtig.

Det er interessant at se, at R. H. S. Crossmann, som i »New Fabian Essays«²⁾ anlægger et meget pessimistisk syn på historien, når til samme konklusion. Han sammenfatter sit syn i følgende elegante billede:

»Den skeptiske humanist symboliseres af Prometheus, som er lænket til sin kaukasiske klippe, medens ørnen hakker i hans lever. Prometheus stjal ilden fra guderne for at hjælpe sine medmennesker. Han troede ikke, at nogen naturlig lov eller guddommelige formål automatisk ville give frihed og lykke til hans medmennesker. Hverken gud eller historien var på hans side. Det var hans pligt at stjæle ilden og lide evig straf fremfor

¹⁾ Den foran omtalte bog.

²⁾ »New Fabian Essays« (Turnstile Press). London 1952. Disse essays er resultatet af diskussioner blandt en gruppe af Fabian Society's medlemmer.

at fornægte sandheden. Han var omgivet af mysterier, men erkendte, at de var slør, der skulle sønderrives, ikke guddommelige realiteter, der skulle tilbedes. Således er humanisten i dag også omgivet af elendighed og uretfærdighed, og det er muligt, at alt, hvad vi har opnået i Vesteuropa, vil blive ødelagt, men han ved også, at det er menneskets opgave at kæmpe imod denne udvikling, og at der ikke er mere anledning til pessimisme i politik, end der er for gartneren til at sige: »Jeg vil holde op med at luge, fordi det er en våd sommer.«

Efter at have konstateret, at der ikke er megen grund til at spekulere på, om den historiske udvikling vil forløbe i den ene eller den anden retning, kan vi vende tilbage til den demokratiske socialismes mål og midler.

Fremtidens samfundsstruktur.

Socialister har ingen særlige grunde til at være tilhængere af et utal af detailreguleringer og er det under normale forhold heller ikke. Det er således ikke udtryk for »naivitet« eller »taktik«, at den danske arbejderbevægelses repræsentanter under forhandlingerne om afviklingen af de ekstraordinære økonomiske indgreb¹⁾ har tilsluttet sig, at det måtte være et mål for den økonomiske politik »så vidt muligt at undgå, at staten giver direkte påbud eller forbud til borgerne om deres økonomiske adfærd. Særlig sådanne forholdsregler, som medfører påbud eller forbud til alle landets borgere, vil der være et udbredt ønske om at komme bort fra, som f. eks. rationeringerne.«

Statens opgave er ikke at drukne i detailreguleringer, men at lægge de rammer, inden for hvilke den enkelte kan udfolde sig, og at sikre social retfærdighed. Det er statens opgave at skabe de bærende konstruktioner i samfundet, og at udspænde det sociale sikkerhedsnet, som kan give tryghed i tilværelsen.

Mellem de bærende konstruktioner og over sikkerhedsnettet skal konkurrencen have frit spillerum. Her skal den enkelte kunne tage en chance og vise, om han er i stand til at skabe noget. Vi kan kalde det menigmands økonomiske slagmark, og vi kan erindre os, at et solidt socialt sikkerhedsnet vil hindre at »krigens« ofre bliver for »blodige«.

Kan vi skabe fri prisdannelse og virkelig konkurrence inden for betydelige områder, vil dette give mange fordele. Vi vil herigennem bl. a. få en værdifuld hjælp til at regulere produktionen i overensstemmelse med forbrugernes ønsker.

Det kræver en betydelig indsats fra det offentlige at skabe konkurrence og fri prisdannelse. Vore erfaringer viser os, at i nutidens Danmark

¹⁾ Se betænkningen, der er afgivet af den af handelsministeriet under 14. januar 1949 nedsatte kommission angående vareforsyningsloven og prisloven, Schultz' forlag, København 1949.

fungerer prisdannelsen og konkurrencen langt fra tilfredsstillende. Tilpasninger til ændringer i forbrugernes efterspørgsel sker i realiteten trægt allerede af rent tekniske grunde, og ofte hindrer monopoler, aftaler eller blot indgroede sædvaner, at der sker nogen tilpasning overhovedet. Resultatet bliver indtægtsuligheder langt ud over, hvad der er nødvendigt for at anspore til konkurrence. Sat på spidsen kan man sige, at forholdet det offentlige sig passivt, får vi ikke en smidig forbrugerøkonomi, men en træg producentøkonomi.

Vi er hermed nået frem til et centralt problem. Er det overhovedet muligt at få en effektiv konkurrence eller rettere sagt et dynamisk system og samtidig sikre tryghed i samfundet?

Først et historisk eksempel. Faktisk har man nemlig i et stort samfund haft et socialt sikkerhedsnet i en længere periode. Landet er USA, og perioden, det drejer sig om, er det 19. århundrede. I hele den tid, hvor grunden blev lagt til den amerikanske industrialisme, var der fri adgang til at skabe sig en uafhængig tilværelse som farmer. Naturligvis var det et slid, men der var muligheder. Arbejderen i byerne kunne, hvis han blev slået ud, vandre mod vest og starte for sig selv. Sikkerhedsnettet var der. Skeptikere kan henvise til, at mange indvandrere fra Europa ikke benyttede sig af denne udvej, men førte en kummerlig tilværelse. Dette er rigtigt. Der var store huller i sikkerhedsnettet, men det er samtidig en kendsgerning, at lønninger og arbejdsforhold i det 19. århundrede lå væsentlig højere i USA end i Europa, og mange finder her hovedforklaringen på, at amerikansk industri tidligt blev lagt an på at udnytte moderne teknik og rationelle produktionsmetoder.

Historiske eksempler bør behandles med varsomhed. Udviklingen i USA i det 19. århundrede synes dog at tyde på, at man meget vel kan have et socialt sikkerhedsnet selv i et ret udpræget konkurrencesamfund, uden at det går ud over dynamikken. En fastslåen heraf har ikke så forfærdelig stor aktuel værdi. I vore dage har konkurrencen nemlig ikke den afgørende betydning for fremskridtet, som man ofte forestiller sig.

Det er karakteristisk for det moderne samfund, at de virkelige tekniske fornyelser sker inden for store upersonlige selskaber, der har den økonomiske magt, der muliggør forskning og eksperimenter. Inden for frikonkurrenceområderne — med de mange små virksomheder — er fremskridtene derimod beskedne. Konkurrencen kan måske holde profitmarginen nede, men ikke indvinde nyt land.

Det her anførte synspunkt er fornylig blevet nærmere uddybet af den amerikanske økonom John Kenneth Galbraith¹⁾, som samtidig fremhæver, at skal man sikre virkelige tekniske fremskridt inden for områder, hvor

¹⁾ John Kenneth Galbraith: »American Capitalism«, Houghton Mifflin Company, Boston 1952.

produktionen ikke er koncentreret i store kapitalstærke virksomheder, kræver dette, at det offentlige tilrettelægger den nødvendige tekniske forskning.

Erfaringerne her fra landet bekræfter betydningen af, at det offentlige overtager forsøgs- og forskningsvirksomheden inden for områder, hvor produktionen er splittet op på mange virksomheder. Det typiske eksempel er landbruget. Det enkelte brug må bygge på de erfaringer, statens forsøgs- og forskningsinstitutioner når frem til, andre muligheder er der ikke.

I og for sig er det et paradoks, at det er de store upersonlige selskaber, der i al fald i USA synes at sikre de økonomisk-tekniske fremskridt. Inden for disse selskaber er det traditionelle kapitalistiske element jo trængt i baggrunden. Det er ikke enkeltpersonen, der kaster sig ud i risiko for at løse en opgave, men snarere en gruppe af teknikere, der i fællesskab løser opgaver, som stilles af virksomhedens forretningsmæssige ledelse.

Forudsætningen for, at de store upersonlige selskaber kan fungere som her skitseret, er, at den ansvarlige ledelse ikke virker som en bremse. Dette synes desværre ofte at blive tilfældet, når virksomhederne bliver ældre. I al fald er det interessant at konstatere, at den gamle industri i Ny England — som tidligere nævnt — synes at kæmpe med samme vanskeligheder, som vi kender fra Vesteuropa.

Der kan gives flere forklaringer på, at industriområder, der opnår en vis alder, går i stå. En række af disse forklaringer er fremhævet i den rapport til den amerikanske præsident, som hans økonomiske rådgivere har afgivet om Ny Englands økonomi¹⁾. Det gælder om at bevare de engang opnåede resultater. Der er for stor risiko forbundet med at prøve noget nyt. Virksomhederne ledes ofte af 2. eller 3. generation. En virksomhed, der er bygget med henblik på een teknik, lader sig vanskeligt indrette til anvendelse af en nyere teknik. Man udskyder den dag, hvor man skal erstatte een gang indkøbt maskineri o. s. v.

Vi står her over for problemer, som gør det påkrævet at underkaste de store upersonlige virksomheder en nærmere undersøgelse. Skal vi have dynamik i samfundet, synes det nødvendigt at finde nye veje netop på dette område.

Som det vil ses, spiller konkurrencen i det moderne samfund ikke den afgørende rolle for at sikre fremskridtet. Konkurrencens egentlige betydning ligger på andre felter. Konkurrencen kan give menigmand en værdifuld chance, og den er et velegnet middel til at regulere områder med mange mindre virksomheder. Vigtigst er dog, at der på områder, hvor

¹⁾ »The New England Economy, a Report to the President by the Council of Economic Advisers«, juli 1951, jævnfør også Seymour Harris »The Economics of New England«, Harvard University Press, Massachusetts, 1952.

der er mulighed for konkurrence, samtidig er åbnet adgang for, at nye virksomheder kan dukke op. De, der overlever konkurrencekampen, vil efterhånden kunne vokse sig store og kan blive en værdifuld tilvækst til de store, upersonlige virksomheders kreds.

Skal mindre virksomheder kunne klare sig i de første vanskelige år, er en vis støtte fra det offentliges side ofte en forudsætning. De bestående virksomheder ser ikke gerne opkomlinge, og midlerne til at kvæle en lille virksomhed er mange. Staten må være parat med monopolkontrol, ligesom det kan blive nødvendigt at hjælpe med at skaffe kapital.

Statens opgaver går imidlertid længere end til at åbne vejen for konkurrencen. Som fremhævet foran, må staten skabe de bærende konstruktioner i samfundet og udspænde et socialt sikkerhedsnet. Dette sker bl. a. gennem den centrale planlægning.

Den centrale planlægning.

Hvori består egentlig økonomisk planlægning, og hvorfor spiller ønsket om en sådan planlægning en så vigtig rolle for den socialistiske tankegang? Dette spørgsmål er bl. a. taget op af E. F. M. Durbin i en bog, der udkom kort efter hans alt for tidlige død.¹⁾

Durbin fastslår, at det centrale i planlægningen er, at de enheder, der træffer økonomiske afgørelser, kommer til at omfatte et større område, og at der derfor kan tages flere faktorer i betragtning end under den uregulerede økonomi. Man kan på en vis måde sige, at den uregulerede økonomi er blind. De enkelte driftsherrer kontrollerer kun en ringe del af udbudet af en enkelt vare, og de kan derfor kun i meget begrænset omfang overse konsekvenserne af deres egne handlinger. Uden en central planlægning er det f. eks. umuligt at drage omsorg for, at de varer, der produceres, også senere kan sælges, ligesom en central myndighed også har bedre muligheder end den enkelte driftsherre for at tage fremtiden i betragtning.

Planlægning giver naturligvis ingen sikkerhed mod fejltagelser. Det er nu engang ikke muligt i detaljer at forudse, hvordan en økonomisk udvikling vil forløbe, og fejlinvesteringer vil aldrig kunne undgås. Det, det gælder om, er at gøre fejltagelserne mindst mulige og specielt at undgå de katastrofale fejltagelser, som under navnet kriser kaster en meget stor del af befolkningen ud i arbejdsløshed. Der er næppe tvivl om, at her har planlægningen en række afgørende fortrin frem for det uregulerede økonomiske system.

¹⁾ E. F. M. Durbin: »Problems of Economic Planning«, Routledge and Kegan Paul, London 1949, jvfr. W. Arthur Lewis: »Principles of Economic Planning«, Dobson and Allen and Unwin, London 1950.

Det skal understreges, at planlægningen ikke er et mål i sig selv. Også det private kartel eller den private trust er en form for planlægning, og det er jo en kendt sag, at netop det element af planlægning, monopolet indeholder, kan give en væsentlig mere effektiv produktion. Disse private former for planlægning har imidlertid som oftest til formål at sikre større profit til indehaverne, evt. derved, at produktionen indskrænkes. Dette har naturligvis intet at gøre med den form for planlægning, som her omtales. De mål, denne planlægning tilstræber, er omtalt foran, og det afgørende i den socialistiske planlægning er netop kombinationen af denne målsætning og planlægningen.

Den centrale planlægnings første opgave er at undgå spild og tomgang i samfundsproduktionen. Nationalindtægten må tilpasses til et niveau af fuld beskæftigelse, og der må foretages en afvejning af, hvilke andele af nationalindtægten der skal gå til forbrug, investering og offentlige formål. Nødvendigheden af en central planlægning på dette område er efterhånden erkendt også uden for socialisternes rækker.

J. M. Keynes kalder sidste kapitel i sit grundlæggende værk om beskæftigelsen for: »Slutbemærkninger om den samfundsopfattelse, som den generelle teori fører til«. I dette kapitel hedder det bl. a.:

»Staten må øve en afgørende indflydelse på købekraften dels gennem beskatningen, dels ved at fastsætte rentefoden, dels måske også på andre områder. Det synes usandsynligt, at kun påvirkninger af rentefoden over pengepolitikken er tilstrækkelig til at afstedkomme den nødvendige investering. Jeg forestiller mig derfor, at ret omfattende socialisering af investeringerne skal vise sig at være det eneste middel til at sikre nogenlunde fuld beskæftigelse. Dette behøver dog ikke at udelukke kompromiser om forholdsregler, hvorigennem de offentlige myndigheder samvirker med det private initiativ. Herudover giver vor teori ingen direkte grund for et statssocialistisk system, som skulle omfatte størstedelen af samfundets liv. Det afgørende er ikke, om staten overtager retten til produktionsmidlerne; hvis staten formår at fastsætte den samlede mængde af goder, som anvendes for at forøge realkapitalen (investeringerne) og fastlægge normer for erstatning til de tidligere ejere, har den gjort, hvad der er påkrævet. Hertil kommer, at den nødvendige socialisering kan indføres gradvis og uden at bryde med samfundets almindelige traditioner.«¹⁾

Den centrale planlægning kan ikke begrænses til problemerne omkring den samlede økonomiske aktivitet. Det er også nødvendigt at tage sig af investeringernes retning og produktionseffektiviteten. Disse sider af planlægningen er ikke mindst vigtige i Danmark. Vi har behov for en erhvervsomlægning, der kan gøre vor eksport mere alsidig, og vort hjemmemarked

¹⁾ »The General Theory«, side 378.

er så begrænset, at en påkrævet strukturrationalisering alene af denne grund på adskillige områder må forudsætte medvirken fra det offentlige. Hertil kommer betydningen af, at der sikres større bevægelighed i samfundet.

Er bevægeligheden i samfundet begrænset, vil man hurtigt komme i en situation, hvor der på visse områder bliver overbeskæftigelse og inflationstendenser, uanset at der samtidig er en betydelig arbejdsløshed på andre områder. Det er til en vis grad netop disse bevægelighedsproblemer, som her i landet har medvirket til en overdreven frygt for overbeskæftigelse. Er det ikke paradoksalt, at vi selv med en generel arbejdsløshedsprocent på 7 eller 8 kommer ud i lange drøftelser om overbeskæftigelsens ubehagelige virkninger?

Det er vigtigt, at den planlægning, der er nødvendig, gøres så smidig som muligt. Der bør så vidt muligt gives opmuntringer og ikke straffe. En nærmere behandling af denne side af planlægningens problemer vil dog føre for vidt. Spørgsmålet er iøvrigt behandlet i »Planlægning for Velfærd«¹⁾, jfr. specielt de betragtninger, der er fremsat om den differentierede penge- og finanspolitik, og om offentlig indseende med de store pengeinstitutters dispositioner.

Selvom planlægningen tilrettelægges smidigt, betyder den naturligvis indskrænkninger i ejendomsrettens beføjelser. Sådanne indskrænkninger er imidlertid foretaget gang på gang i de sidste menneskealdre, ja har vel været en hovedlinie i vor tids økonomiske historie. Den private ejendomsret er i de skandinaviske lande blevet opretholdt, men det offentlige har sat en række grænser for, hvordan denne ejendomsret kan udnyttes.

For »den almindelige mand« er enkelthederne i den centrale planlægning mindre interessante. Det vil kun være en lille, men til gengæld indflydelsesrig gruppe, som lægger vægt på, om f. eks. ejendomsrettens beføjelser er større eller mindre. Det, der tæller for »den almindelige mand« er resultaterne; herunder at et større produktionsresultat vil give muligheder for tryghed og højere levestandard, og for at det sociale sikkerhedsnet kan gøres stadig bedre. Den »almindelige mand«s interesse for ejendomsrettens beføjelser kommer derimod ind på et andet område. Der tænkes her på de problemer omkring de store upersonlige virksomheder, som vi nu skal vende os til.

De store upersonlige virksomheder.

De store aktieselskaber har — som nævnt foran — ikke megen lighed med den klassiske kapitalismes ansvarlige firmaer. Der er snarere tale om institutioner, der hviler i sig selv, end om private virksomheder, der

¹⁾ Se foran.

løber risiko. De upersonlige virksomheder ledes af en gruppe af direktører i samarbejde med nogle kvalificerede teknikere. Formålet for ledelsen er imidlertid ikke at varetage samfundets interesser, men virksomhedens og vel også aktionærernes. Hertil kommer, at det team-work, der finder sted, meget sjældent udstrækkes til andre af virksomhedens medarbejdere. Arbejderne og de fleste af funktionærerne føler sig sat uden for, og herved sættes en masse energi overstyr, ligesom værdifulde menneskelige egenskaber går til spilde.

Nationalisering er et af midlerne til at løse de store selskabers problemer. Det må dog understreges, at i sig selv giver en forskydning i ejendomsretsforholdet ikke industrielt demokrati. Nationaliseringen af de engelske kulminer betød således ikke umiddelbart nogen væsentlig ændring i minearbejdernes arbejdsvilkår. Lønnen blev sat op, men formanden, ingeniøren og som regel også direktøren, forblev den samme. Det er dog åbenbart, at nationaliseringen har givet en ganske anden interesse end tidligere for minearbejdernes trivsel på arbejdspladserne. De menneskelige problemer i minerne er sat på dagsordenen, og spørgsmålet om forfremmelse, tryghed mod pludselig afskedigelse, løbende informationer om virksomhedens forhold o. s. v. spiller en voksende rolle. Herigennem vil der utvivlsomt inden for en overskuelig fremtid blive udløst betydelige produktionsreserver.

I Danmark har man i al beskedenhed søgt at give arbejderne en vis medindflydelse på virksomheden gennem oprettelse af samarbejdsudvalg. Disse samarbejdsudvalg er som bekendt blot rådgivende og mødes normalt kun få gange om året. Hvor langt samarbejdsudvalgene kan udvikle sig, når der foreligger en virkelig positiv indstilling hos ledelsen, foreligger der bl. a. et engelsk eksempel på.¹⁾

For nogle år siden fik ledelsen af »Glacier Metal Company« aktionærernes tilslutning til, at ansvaret for tilrettelæggelsen af virksomhedens politik fremover skulle ligge i samarbejdsudvalgene. Efter en række forhandlinger nåede man frem til en ordening, hvorefter der ved større beslutninger krævedes enstemmighed i samarbejdsudvalget, og hvor der blev lagt klare retningslinier omkring virksomhedens politik og administrative opbygning. Der blev affattet en erklæring fra samarbejdsudvalget, hvori der blev redegjort for virksomhedens mål og opgaver, dens finansielle politik, samarbejdsudvalgets myndighed, ledelsens myndighed, ledelsens, arbejderne og funktionærernes opgaver og pligter, og det blev i erklæringen fastslået, at enhver, der var ansat på virksomheden, havde ret til at indanke afgørelser, som han eller hun fandt urimelige.

¹⁾ Elliott Jaques: »The Changing Culture of a Factory«, Tavistock Publications, London 1951.

Eksperimentet er for nyt til, at man kan drage endelige slutninger. Det har dog været ret tydeligt, at det kun er en speciel gruppe af arbejdere, der aktivt interesserer sig for samarbejdsmaskineriet. Hovedparten af arbejderne er først og fremmest optaget af deres normale job og i problemerne inden for de arbejdsgrupper, man umiddelbart tilhører. Efter at have gjort jobbet om dagen, foretrækker de pågældende at gå hjem til andre interesser om aftenen. Også for denne store gruppe af arbejdere har det imidlertid vist sig, at arbejdsmoralen stimuleres af viden om, at der findes et demokratisk system på fabriken som helhed, og at man, hvis vanskeligheder kommer op, har adgang til at gøre sin mening gældende. Det er endvidere værd at fremhæve, at de arbejdere, der aktivt går ind i arbejdet i samarbejdsudvalget, ikke har forsøgt at blive en slags ekstra direktører. De pågældende har anset det som deres opgave at repræsentere de almindelige arbejders synspunkter.

Hvorvidt større virksomheder herhjemme vil være indstillet på at lade samarbejdsudvalgene udvikle sig i den her skitserede retning, er overordentlig tvivlsomt. De erfaringer, der hidtil er indhøstet, er ikke al for opmuntrende, og det har f. eks. været vanskeligt at få fremlagt regnskabsmæssige oplysninger¹⁾. Det er imidlertid kortsynet af arbejdsgiverne at stritte imod en udvikling på dette område. Finden man ikke frem til en frivillig ordening, vil det utvivlsomt blive omkring kravet om industrielt demokrati, at interessen for mere radikale ændringer i ejendomsretsforholdene vil vokse frem. Det industrielle demokrati er et problem, et meget stort antal arbejdere og funktionærer har inde på livet hver dag, og med den karakter, som vor tids store upersonlige virksomheder har, vil et krav om en væsentlig omdannelse af disse virksomheders opbygning i længden vanskeligt kunne afvises.

De store upersonlige virksomheders problemer er behandlet i et af de interessanteste afsnit i »New Fabian Essays«²⁾. Afsnittet er skrevet af Austen Albu. I dette afsnit foreslås sådanne ændringer i den engelske aktieselskabslov, at arbejderne på et stort aktieselskab, hvis de ønsker det, kan få lejlighed til at vælge repræsentanter til virksomhedens bestyrelse. Samtidig foreslås, at regeringen ligeledes skal have ret til at udnævne visse medlemmer til bestyrelsen. Dette sidste skulle have til formål dels at sikre ønskelig koordination, dels at undgå, at de forskellige grupper på virksomheden i fællesskab udnyttede samfundet og forbrugerne.

Wigforss³⁾ er også inde på spørgsmålet om de store upersonlige virksomheder og understreger den betydning, en ændret opbygning af de store

1) Jfr. Erik Hansen: »Samarbejdsudvalg« A.O.F., København 1951 og »Samarbejdsudvalgenes Virksomhed«, D.S.M.F., København 1951.

2) Se foran.

3) Se foran.

selskaber vil have for den centrale økonomiske ledelse af samfundet. Wigforss skriver:

»De forandringer i de store virksomheders karakter, som der tages sigte på, drives frem til aktualitet af behovet for at samordne investeringerne og af det almene krav om demokratisering af det økonomiske liv. Både spørgsmålet om samfundets egen økonomiske virksomhed — det som sædvanlig kaldes socialisering — og spørgsmålet om demokratisering inden for virksomhederne, altså industrielt demokrati, tvinger til at sætte konkrete forandringer på dette område som mål for den socialistiske politik. Forandringerne må ikke mindst tage sigte på at knytte alle deltagere i produktionsprocessen nærmere til virksomhederne og arbejdet og dermed at styrke følelserne både af frihed og fællesskab.«

Bestemmelser af den karakter, som Albu og Wigforss slår til lyd for, synes at være gennemført inden for tysk mineindustri og i store tyske virksomheder, der producerer jern og stål. Efter en lov af 21/5 1951¹⁾ får arbejdere og funktionærer adgang til at vælge repræsentanter til de pågældende selskabers bestyrelse, ligesom arbejderne og funktionærerne vælger en arbejdsdirektør, som indtræder i selskabernes direktion.

*

En udvikling i den her skitserede retning behøver ikke at betyde, at fagbevægelsen mister sin karakter af interesseorganisation, og det ville også være højst ulykkeligt, om dette skete. Store folkelige bevægelser spiller en afgørende rolle for det politiske demokrati, og specielt under en udvikling, hvor det offentliges indflydelse på det økonomiske liv får betydeligt omfang, er det vigtigt, at der ved siden af statsmagten findes organisationer med stærk forankring i brede befolkningsgrupper. Hertil kommer, at en aktiv fagbevægelse er en dynamisk faktor, der ved at udøve et stadigt pres kan skabe økonomisk ekspansion. Dette sidste synspunkt har især spillet en rolle i diskussionerne i USA, og er bl. a. fremhævet af de to delegationer af danske fagforeningsledere, som har været på studierejse i Amerika²⁾.

Forudsætningen for, at fagbevægelsen kan virke som et slags konkurrenceelement i samfundet er, at den fulde beskæftigelses politik gennemføres uden for stærkt inflatorisk pres. Er der ikke blot fuld beskæftigelse, men overbeskæftigelse, vil lønforhøjelser meget let alene blive overvæltet på varepriserne. Dette understreger betydningen af en differentieret penge- og finanspolitik og af indseende med pengeinstituternes dispositioner. Herved vil det offentlige få mulighed for at tilpasse investeringsvirksomheden til de samfundsmæssige behov på en mere smidig måde end ved blot at sikre tilstrækkelig købekraft og lav rente.

¹⁾ Jævnfør f. eks. Socialt Tidsskrift, juli 1952.

²⁾ Jfr. »Amerika er anderledes«, Forlaget »Fremad«, Kbh. 1950 og »Amerikanske arbejdsforhold — på godt og ondt«, (udkommer sommeren 1953).

De »svage« punkter.

Man kan diskutere til dommedag, hvorvidt det nuancerede samfund, hvoraf visse hovedtræk er søgt skitseret foran, skal have den ene eller den anden betegnelse. Vi kan kalde det »demokratisk socialisme«, »velfærdsstat« eller »rammeøkonomi«. Navnet er dog ikke særlig vigtigt. Det afgørende er alene, om et sådant samfund kan skabe social retfærdighed og samtidig sikre fremskridt.

Det skal understreges, at der foran kun er omtalt enkelte af midlerne til at sikre en retfærdigere indtægtsfordeling. Dette beror bl. a. på, at en række af de midler, der i denne forbindelse kommer på tale, snarere rejser praktiske end principielle problemer. En skattereform kræver ligeså lidt som f. eks. folkepensionering en radikal omdannelse af samfundet. Derimod har den socialt og kulturelt betonedede boligpolitik jo betydet, at almennyttige boligselskaber er blevet alvorlige konkurrenter til de private bygherrer. Iøvrigt skal henvises til »Planlægning for Velfærd«¹⁾, hvor nogle af problemerne omkring indtægtsfordelingen er drøftet nærmere.

I disse afsluttende bemærkninger skal opmærksomheden henledes på et par af de vanskeligheder, som den demokratiske socialisme eller velfærdspolitikken støder på. Den første af disse vanskeligheder er af mere generel karakter, medens den anden specielt gælder et land som vort.

Under »højkapitalismen« ligger den afgørende økonomiske indflydelse i de store private virksomheders direktionskontorer. En indskrænkning af ejendomsrettens beføjelser giver derimod mulighed for økonomisk demokrati; men der er utvivlsomt også fare for, at eet bureaukrati blot bliver afløst af et andet. Denne fare synes dog ikke særlig stor i et så nuanceret samfund, som der her er tale om; men det er naturligvis af betydning dels at styrke rigsdagens indflydelse på de økonomiske dispositioner, dels at sikre offentlighed omkring den økonomiske administration, dels at søge denne administration decentraliseret.

Parlamentarisk kontrol med administrationen af den økonomiske lovgivning er bl. a. blevet aktuel i England ved gennemførelse af nationaliseringerne²⁾ og behandles også udførligt i bemærkningerne til det norske forslag om pris- og rationaliseringslovgivningen³⁾. Vanskelighederne er åbenbare. Skal rigsdagen føre tilsyn med den løbende administration af økonomiske love, vil arbejdsbyrden hurtigt blive uoverkommelig, og holder man sig alene til de store linier, bliver det ofte svært for den enkelte rigsdags-

¹⁾ Se foran.

²⁾ Jvnfr. »Accountability to Parliament« i pjeceserien »Nationalised Industry«, »Acton Society Trust«. London 1950—52.

³⁾ Jvnfr. »Innstillinger fra Pris- og Rasjonaliseringslovkomiteen«, Oslo 1952, især flertallets bemærkninger om »Stortingets medvirkning ved reguleringsvirksomheten«.

mand at danne sig en velbegrunder mening. Skal dette dilemma overvindes, er der næppe tvivl om, at der kræves en fornyelse af arbejdsgangen i de lovgivende forsamlinger.

Interessen for større offentlighed omkring den økonomiske administration har været medvirkende til, at adskillige lande i efterkrigsårene har udsendt årlige nationalbudgetter, således som den socialdemokratiske regering her i landet gjorde det i årene 1947—50. Samtidig er der udsendt et utal af officielle publikationer om specielle problemer, ligesom der er sket en udbygning af den almindelige statistik. Interessen for større offentlighed er dog ikke lige stor fra alle sider, jfr. f. eks. de diskussioner, der har været ført på den danske rigsdag om større offentlighed omkring Priskontrolrådets arbejde.

Centralisation contra decentralisation er især drøftet i England¹⁾. Hvor stor indflydelse skal der f. eks. ligge hos de centrale organer inden for de nationaliserede industrier, og hvilke afgørelser bør overlades til de enkelte virksomheder? Diskussionen drejer afgjort i retning af størst mulig decentralisation. Det er dog åbenbart, at dette problem aldrig kan blive så brændende i et land med 4 millioner indbyggere som i et land med 50 millioner.

Vort andet problem er alvorligere. Det er svært at finde plads til en bevidst økonomisk politik inden for et område, der blot består af 4 mill. mennesker. Markedet er lille, og påvirkningerne fra konjunktursvingninger udefra stærke.

Som en antydning af en løsning skal peges på de muligheder, der består i et nærmere samarbejde med de andre nordiske lande²⁾. Besværlighederne i så henseende er velkendte, men dog utvivlsomt mindre end de problemer, der vil opstå ved snævrere økonomisk samarbejde inden for den europæiske samarbejdsorganisation eller blandt Atlantpagtens medlemslande. Dette gælder ikke mindst, hvis vi kommer ud for et konjunkturomslag. Specielt i en sådan situation skulle den nogenlunde ensartede grundindstilling til de vigtigere økonomisk-politiske problemer, der er til stede i de nordiske lande, kunne give en god baggrund for et samarbejde med videre perspektiver. Dette betyder ikke, at et nordisk-økonomisk samarbejde skulle isolere sig fra det internationale samarbejde iøvrigt, men alene en erkendelse af, at samarbejds mulighederne nu engang er størst der, hvor samfundsynet er nogenlunde ensartet.

1) Jvnfr. »The Extent of Centralisation« i den foran nævte pjeceserie.

2) Jvnfr. »Nordisk økonomisk samarbejde«, udgivet af De samvirkende Fagforbund. København 1951.